

Den genskabte Halkær Sø i Nordjylland (til venstre). Her var først sø, så marker, så sø igen fra 2006. Blot 40 år tidligere havde staten givet tilskud til pumperne, der tørlagde søen. Ovenfor: Godsejer Flemming Junckers kolossale inddæmning i Mariager Fjord (med lodrette striber) fra 1965. Han fik den nye jord foret af staten, der fortrød bittert 30 år senere.

FOTOS FRA BOGEN »FOLK & FORTÆLLINGER FRA DET TABTE LAND«

Landvinding. I løbet af en enkelt generation blev dansk natur ændret mere gennemgribende end i de 10.000 år, der gik forud. »Hvem er vi, der tillader os at æde det hele?« spørger Kjeld Hansen og sætter navn på gerningsmændene i et mammutværk om det tabte Jylland.

Vores værste år

AF **PERNILLE STENSGAARD**

Jeg fatter ikke, at de kunne bære det ansvar; at vide at man er ved at nedbryde det landskab, der har ligget uberoert gennem 10.000 år og forandre

danmarks kortet markant; at man uden at blinke diskuterede, om man skulle inddemme Roskilde Fjord og rette Gudenåen ud. At man tørlagde hundredevis af små og store søer og moser og rev vådområderne væk under fødderne på storken. Hvem er vi, der tillader os at æde det hele? Kjeld Hansen sidder i køkkenet på gården, hvor hans kone er 9. generation og deres datter 10. Hunden ligger i kurven, fire får bræger i stalden, og på de 25 hektarer på Stevens har han og konen økologisk raps, spejl, eller hvad de er nær til i sødselskabet. De er ikke særlig effektive landmænd, hvilket er en pointe. Kjeld Hansen har sat punktum efter 832 år og udgiver *Folk & fortællinger fra det tabte land* – et værk om den såkaldte landvinding, der forandrede Danmark fra sidste halvdel af 1800-tallet og frem til den store fortrydelse sætte ind i 1970'erne.

Kjeld Hansen har besøgt og beskrevet 361 steder, »der var engang, men som ikke er mere«, og bindet er dækker kun Jylland. Bind to om øerne kommer om tre år, og så har Hansen staret ved alle forsvundne søer med et vandareal over 10 hektarer og ved alle inddæmninger fra de sidste 400 år. Alene Nordjylland, hvor han begynder sin lange rejse, mistede 46 større søer. Hvert sted har sin særlige historie, sin pengemand eller fantast, sit pumpelag og sine grunde til at gøre det, den danske stat ærgres sig over i dag og aktivt medarbejder.

»I direkte statslisk kostede det seks milliarder i nutidskroner at ødelægge landet, og det værste er, at det ikke kunne betale sig, for der var kun elendig og ufrugtbare jord tilbage, da man gik i gang – søer, sure moser, enge, sandede overdrev, bundløse forde.«

Det vidste bønderne udmærket godt, og de holdt sig ofte tilbage. Derfor kom initiativet så godt som altid fra pengemænd, militærfolk og vidtloftige investorer udefra, der ville skyde genvej til rigdom, magt og ære.

»Man kæmpede i hundrede år ved Vejlerne i Nordjylland – forgæves. Trods advarsler fra deres egne folk forsøgte Hedeselskabet sig med Vest Stadil Fjord, og det kunne ikke betale sig, ligesom mændene bag den teknisk set verdensberømte tørlægning af Lammefjorden måtte sælge bid for bid og endte med ikke at eje noget som helst. Danmark var meget tidligt opdykket, og vi har siden 1700-tallet haft rigeligt med landbrugsslot. Man tog fat i resterne af naturen.«

Foråret væk

Historien om den danske landvinding, der nåt sit klimaks i 1940'erne, 50'erne og 60'erne, er ryk af uheld og konkurer,

Den 11 årige godsejersøn Henrik Castenschield med en af Danmarks sidste havørne, som han stolt nedlagde i 1918. I dag bygges man kunstige reder til havørnen, der kom tilbage til et forvildet Danmark i midten af 1990'erne. Kurt Storgård fra Kolding Rovfuglegruppe var dærligt nok kommet ned fra det nye ømætra, før fuglene slog sig ned.

FOTOS FRA BOGEN »FOLK & FORTÆLLINGER FRA DET TABTE LAND«

Der har han været, siden han voksede op i 1950'ernes Grenaa og så, hvordan åen hver onsdag var farvet rød af blod fra slagteriet og hver fredag hvid efter mejeriers rengøring. Det hjalp ikke på hans diffuse fornemmelse af vrede, da familien flyttede til Esbjerg, hvor han drev rundt og så på fugle og oddere på Måde Enge lidt uden for byen, der snart udlagde enge til åben losseplads. Det var de hurtige år, hvor moser, enge, klitter, heder og søer forsvandt eller bare blev møget til.

»Vi blev forargede og vrede, men problemet var, at man manglede oversigt og viden om konsekvenser for naturen. Medierne var dovne og slappe, og selv Danmarks Naturfredningsforening havde utrolig svært på at få noget at vide,« siger Kjeld Hansen. Hans storebror blev hurtigt naturglad, entydigt fugle, og tog ham med. De blev små videnskabsmænd. Som 15-årige sad de og skrev afhandlinger, lavede årsreiser, lokalitetslister og tog på weekendrejser. Voksne tog dem seriøst. En halv på 15 kunne stå ved siden af højsteretsagfører Oskar Bondo Svane og fortælle ham noget om fugle, og han lyttede interesseret. Lorenz Ferdinand, formanden for Dansk Ornitologisk Forening, forstod, at viden var den eneste vej frem. Han sendte medlemmer ud i landet for at kortlægge fuglearterne på forskellige lokaliteter.

»Vi blev sendt ud med kort til en kæmpestor mose, men kunne ikke finde den. Vi stod og så på en sort mark, mosen var forsvundet fra det ene år til det næste.«

Kjeld Hansen kom sig aldrig af sin forfølelse og er stadig omsluttet af den fra morgentil aften på 4. årti.

Som ung mand forlod han universitetet efter første del af biologi for at drage i felten og gøre noget. Som ung journalist i praktik på *Jyllands-Posten* lærte han først

fremmest at beherske sig, dernæst at anskaffe sig dokumentation fremfor at slippe sit eget engagement direkte ud i det åbne. Når han blev kaldt ind på redaktørens kontor, fordi Hedeselskabets direktør havde klaget, så han det som et skulderklap, for det var hele tiden meningen, at han skulle komme efter dem. Hansen er stadig overrasket over, at selskabet kunne slippe af sted med dekonstruktionen af landet så længe uden at møde kritik, og over at ingen i dag kender den magtfulde patriark Niels Basse, der som direktør for Hedeselskabet fra 1940-70 har ændret Danmark om nogen.

Hedeselskabet var en privat klub for folk med sammenfaldende økonomiske interesser, men blev opfattet som en del af staten, der bare havde hovedkvarter på torvet i Viborg. Kongen var protektor, og selskabet bestod af store mænd, autoriteter man ikke sagde imod, men de levede på offentlige penge i 130 år.»

Den borgerlige regering fjernede hele statsliskuddet i 1983, svarende til 150 stillinger. I dag hedder Hedeselskabet Orbicon, arbejder med skovrejsning og naturgenopretning og med at sætte marker under vand, som de selv engang var med til at tørlægge. Selskabets nye direktør åbnede endda des omfattende fotoarkiv for Kjeld Hansen.

En havørn!

Folk & fortællinger fra det tabte land lægges løbende og gratis ud på nettet, støttet af Aase V. Jensens Naturfond. Både Hansen og fonden gør noget i modsætning til det, Hansen kalder et »klususengagement«. Der nyder man udelukkende at se på fugle, men foretager sig ikke noget for at forbedre deres levevilkår. Fondens opkøber store landområder til fugleservater. Kjeld Hansen tager gummistøvlerne på og går foran ud på de regnede marker omkring gården.

For nogle år siden fik han slynget sin kedelige snorlige livløse kanal af en i dens gamle folder, og straks skete der noget. Samme morgen ringede hans kone fra bilen på vej til arbejde. Hun holdt lige oppe på vejen, fordi hun kunne se et brunt dyr, måske et rådyr, stå ude i den nye å. Kjeld Hansen nærmede sig hurtigt og så ikke et rådyr, men en havørn stå og vaske fødder i det strømmende vand. En havørn! Han kan ikke lade være med at grine. Det her er hans laboratorium, og det var næsten for let.

»I dag ved vi noget,« siger han. »Det gælder om at have biologerne med os. Det, vi har gjort indtil nu, er det nemme. Man laver en sø ved at lukke afløbet og kappe dræningen. Det er også let at gensno et vandløb. Men med enge, overdrev og heder bliver det svært, fordi næsten al jord i Danmark er smurt ind i kvælstoffer og godning, og heder opstår netop på næringsfattig jord.«

Nede i det klare vand skimtes de grusbunker, som havørreder har pisket sammen ved at stå og slå med halerne. Når åen bugter sig, danner den steder med strøm og steder med stille vand, forskellige plam og leveforhold.

I nogle i forvejen våde og lavrliggende hjørner af marker lod han tre vandhuller opstå til froerne for fem år siden. De er allerede små søer for sø og træer omkring. På et højt stykke af træ lægger han andeskroget fra julenaf og rester af slagtelammene op til rovfuglene. Og så skriver han. I hans egne øjne er der dybest set tale om et meget moralsk værk, om alt det, »vi har stjålet fra børn og børnebørn«. Storken forsvandt sammen med sorterne, urfugt uddøde, insekter kom ikke igen, og orkidenge tørrede ud. Som skryten Niels Rasmusen skrev i sin jagtjournal, faldt udbyttet af ånder fra 255 til 19, da man byggede demningen Attrup-Øland i Limfjorden i 1922.

Fortrydelse

Kjeld Hansen sætter 1960 som nulpunkt for den danske natur. På det tidspunkt var der kun 86 kilometer vandløb tilbage på Sjælland med havørreder. I dag er der over 1000 kilometer.

I korthed er det historien om, hvordan et effektivt land med styr på hver eneste kvadratmeter vil have mere og mere og derfor rækker ud efter de yderste og sværeste arealer – taber kampen – og skifter mening. Det samme gør nogle af de gamle.

»Jeg kan huske som ung landmand, at storken gik bag efter mig, når jeg slog gras, for at tage froerne. Da der var sø her, var der en masse ånder. Jeg vil gerne have søen igen – og jeg tror, at alle gerne vil have en sø her,« sagde den 82-årige gårdejer Kristen Henriksen, der var gået foran med afvandingen af Brokholm Sø i 1950'erne. Men han var også med til at gøre det muligt at genskabe søen i 1990'erne, fordi hver eneste genskabelse er et kompliceret puslespil, hvor lodsejere skal enes med Skov- og Naturstyrelsen.

Christian Bach kobte en gård ved

Husby i 1940 og kaldte den slet og ret Sø, fordi den lå op og ned ad en lavvandet enge. Han skrev i sin dagbog, at han en dag stod uden for gården og så ud over jorden og søen og drømte om, hvordan det kunne komme til at se ud, når det hele blev afvandet.

»Jeg regnede ikke med, at drømmen nogensinde skulle blive opfyldt, derfor var det en stærk følelse af lykke og glæde, der fyldte mig, da drømmen alligevel blev til virkelighed 12-13 år efter. Man fyldes af en rig glæde over at være til og have fået lov til at udføre en stor opgave, der bragte store forbedringer med sig.«

Det skete i 1951 med Hedeselskabets hjælp og til en pris af 9,4 millioner i nutidskroner, og Christian Bach avlede gras og korn, hvor der før stod vand. Alligevel fortrød han tabet af Dømmersøen.

»Om vinteren kom mange børn fra søget for at løbe på skøjter og om sommeren for at bade. Vi havde også en båd der sejlede, og om foråret var det den rene idyl. Svanerne lå tit dernede i flere dage og stod på hovedet i vandet, og om aftenen var der koncert af kvakende froer. Som tidene er blevet, havde gården faktisk været mere værd i dag med søen til både jagt og fiskeri.«

Optimisme

I Kjeld Hansens forfaldshistorie optræder en lang række nye søer som opløsende elementer. Nogle er helt nye på nye steder, andre er ført tilbage som de var engang. I alt er 210 søer forsvundet i Danmark, men efter fortrydelsen er omkring 80 søer genopstået eller nyopfundne.

Den første udtrorede sø, der igen blev sat under vand, var Tofte Sø i Lille Vildmose sydvest for Aalborg – i dag en del af Danmarks største naturfede landområde med kongegrøn, vildsvin, kronbjørte, traner og oddere. Det var i 1973, og der var gået 204 år siden finansministeren Heinrich Carl Schimmelmann på Lindenborg Slot tørlagde den store mosse som en af de tidligste i den store landvindingsepoke.

Cirkel sluttet

»Det er vigtigt at forstå, at naturen ikke længere findes i et land som Danmark. Alt er kultur, og alt er blevet endevendt. Det er man grede over, og det vil jeg også gøre som ung, hvor jeg manglede overblikket, men man kan også se det som en fristillelse: vi kan gøre alt i dag og bliver i stigende grad mere og mere dristige. Vi kan få naturen, som vi vil have,« siger han og kalder sig lige så sentimental som en landmand.

»I virkeligheden er det en kulturkamp. Hvor meget eller hvor lidt natur vil vi have? Naturen er selv kvaliteten i »udkantsdanmark« og her, hvor jeg bor. Det er en evindeligt proces. Jeg kan ikke forestille mig, at vi nogensinde kommer til Nirvana, og alt er blevet godt.«

www.dettabeland.dk